

VAN 'WILDERNISSE' TOT VILLADORP

Mr. P.H. Damsté, bewerkt door Frans Nas

Inleiding

Op 13 maart 1962 hield Mr.P.H. Damsté een voordracht voor de 'damesclub' te Bilthoven ten huize van mevrouw Nijhoff-Robbers aan de Van Goyenlaan. Hij sprak die avond over het ontstaan en de ontwikkeling van het dorp Bilthoven. Deze lezing kreeg van hem de pakkende titel 'van wildernisse tot villadorp'.

Hoewel niet voor een publicatie geschreven, bevat Damstés voordracht bijzonder informatieve gegevens, interessant genoeg om zijn lezing, zij het in beknopte vorm, hier weer te geven. Het is voor de lezer van belang te weten dat de uitgewerkte tekst van Damstés hand nagenoeg letterlijk is overgenomen; toelichtingen van de bewerker staan tussen haakjes (-).

Bilthoven, in naam, bestaat sinds 11 oktober 1917. Het zal in 1962 dus 45 jaar geleden zijn dat het raadslid Dr. Melchior de naam heeft bedacht en de gemeenteraad deze vaststelde voor een jong groeiend dorp, dat tot dat ogenblik met Station De Bilt werd aangeduid. De kiem, van waaruit dit dorp was gaan groeien, was niet ouder dan ongeveer zestig jaar.

Wanneer het dorp De Bilt is ontstaan laat zich moeilijk nauwkeurig bepalen, maar mij lijkt de eerste helft van de veertiende eeuw het meest waarschijnlijk. Men is het er namelijk wel over eens, dat de Steenstraat, dat is de straatweg van Utrecht tot en met de tegenwoordige Dorpsstraat, gedateerd kan worden op p.m. 1290. De Steenstraat wordt als de oudste straatweg van Nederland beschouwd. Hierdoor ontstond pas het knooppunt van wegen, dat aanleiding werd voor de vestiging van een dorp.

Het gebied van onze tegenwoordige gemeente komt grotendeels overeen met dat waarover de abt van (het klooster) *Oostbroek* eer-

tijds het gezag uitoefende. Ons gebied heette dan ook het gerecht van de abt van *Oostbroek*. Hij oefende de heerlijke rechten uit en benoemde b.v. de schout. Dit wil niet zeggen, dat dit hele gebied ook tot *Oostbroek* behoorde. De *Oostbroekse* bezittingen lagen zowel onder De Bilt als elders in de provincie, ook in Holland, ja zelfs in Zeeland. *Vrouwenklooster*, staande onder de abt van *Oostbroek* en uitsluitend toegankelijk voor vrouwen uit de adelstand, had veel grond liggen in De Bilt, maar ook in Zeist, Doorn en Amerongen, in Jutphaas, Schalkwijk en Vreeswijk. En andersom waren er ook in De Bilt en Bilthoven gronden, die het eigendom waren van kerken of kloosters die elders gevestigd waren, bijvoorbeeld van het Vrouwenconvent in Oudwijk en het Mansconvent van St.Jan te Amersfoort.

Het zou natuurlijk te ver voeren wanneer we van al dat kerkelijk en kloosterlijk bezit de eigendomsverkrijging zouden willen nagaan, gesteld al dat we dit zouden kunnen. Ook is het niet mogelijk om te zeggen: dit hoorde tot *Oostbroek* en dat tot *Vrouwenklooster*, want in de loop van de tijd breidde dat bezit zich uit door schenkingen of wijzigde zich door transacties van andere aard. Ik wil er alleen van zeggen, dat het klooster *Oostbroek* in de eerste decennia van zijn bestaan de hoge gunst genoot van de Duitse keizer Hendrik V en diens gemalin Mathilde en dat de bisschoppen van Utrecht zich tegenover *Vrouwenklooster* lang niet onbetuigd hebben gelaten.

Op één verwerving wil ik hier even ingaan, omdat deze ons iets zegt over Bilthoven. Het is de oorkonde van 1308, die de oudst bekende vermelding van De Bilt bevat. Bij deze schenkt de toenmalige bisschop van Utrecht Guy van Avesnes, acht hoeven lands aan *Vrouwenklooster*.

De daarbij gegeven grond wordt hierin als volgt beschreven: '*achte hoeve lants in onser wildernisse als voer onsser sielen ende voer*

onser nacommelingen, die gheleghen zijn beneden Overhese ende neerwaerts tegaen tot der Bilten. Elke hoeve sel wesen twe en dertich roeden breed, ende die enden van desen voerghenoemden achte hoeven die sellen aengaen ter Vursen waert, daer onse waerscap beghinnet, ende sellen opgaen als ten weghe toe die aen die scotkijns hegghe gaet'.

Met de naam Hees (Damsté refereert aan Overhese) werd aangegeven het zuidelijk gebied van het tegenwoordige Soest. Waar de waerscap van de bisschop begon weten we niet en evenmin wat met Scotkijns hegghe wordt bedoeld ('Scotkijns hegge' kan gelezen worden als 'de haag van de schout' waarmee bedoeld wordt de Oude Woudenbergse Zandweg te Zeist) maar naar de namen die we wel kennen, krijgen we toch wel de indruk dat het geschonken land zal hebben gelegen in de driehoek de Vuurse-Hees-De Bilt, dat is het tegenwoordige Bilthoven. Ook uit andere gegevens mogen we concluderen dat *Vrouwenklooster* een heel groot deel in eigendom had van wat wij nu Bilthoven noemen en van wat daaraan grensde onder Zeist.

Zoals ik daarnet zei had het convent van St.Jan, een van de twee mannenkloosters in Amersfoort, ook grond in Bilthoven. Het waren twee vrij grote percelen, die niet aan elkaar grensden. Het ene vormde een gedeelte van het tegenwoordige *Noord-Houdringe* en het andere lag in de *Ridderoordse bossen* ten oosten van de Gezichtslaan.

Ik meen, dat wij heel globaal kunnen zeggen, dat de meeste grond ten zuiden van de tegenwoordige rijksweg en het grootste deel van westelijk De Bilt tot *Oostbroek* behoorde en dat *Vrouwenklooster* haar belangrijkste bezittingen had onder Zeist en in het oosten en noorden van onze gemeente.

De 'wildernisse', die aan *Vrouwenklooster* in 1308 geschonken werd, kan nog wel wat afwisseling hebben geboden, maar de oostelijke strook van Bilthoven in de zestiende eeuw moeten we ons voorstellen als één groot heidegebied met stuifduinen, kaal en onbewoond, wat het overigens nog eeuwen zou blijven. Het westelijker, lager gelegen

gebiedsdeel, was inmiddels ontwaterd, het veen gedeeltelijk afgegraven en het land gedeeltelijk als bouwland in cultuur gebracht. Men neemt algemeen aan, dat het zogenaamde Goyer bos, waarvan in de zestiende eeuw nog melding wordt gemaakt, een rest is van het grote autochtone loofhoutbos, dat in vroeger eeuwen deze streken moet hebben overdekt. In de zestiende eeuw liep dit bos in zuidelijke richting nog tot nabij de Vuurse en de Hollandse Rading. Hilversum vormde er toen ongeveer het centrum van. Halverwege de zeventiende eeuw was het Goyer bos geheel verdwenen. Een hoogst simpele, maar toch wel sprekende bevestiging van deze situatie vinden we op een kaart van 1616 van Kaerius. Bilthoven-Hoog is hier aangeduid met een schaap, de westhelft van onze gemeente met vier weteringen, en -let wel- niet met een koe. Men hield hier in die tijd nog maar weinig koeien, wel varkens en kippen en enorm veel schapen, want deze waren van uitermate groot nut. Het beest was goedkoop in de kost. Om te weiden stuurde men ze maar de hei op en die was er genoeg. Voor warme kleding ging niets boven schapenwol en 's zomers at men bijna geen ander vlees dan schapenvlees. Maar misschien was de mest nog wel het onontbeerlijkste product dat het schaap leverde. Die mest werd gemengd met hei en hiermee werd het land bewerkt.

In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw hebben de Staten van Utrecht respectievelijk de Ridderschap vele stukken grond, die tot het bezit van *Oostbroek* en *Vrouwenklooster* behoorden en waarover zij het beheer voerden, aan particulieren verkocht. Deze verkopen betroffen meestal hofsteden met bijbehorend bouwland. Voor de uitgestrekte heidegronden in Bilthoven was toen nog maar weinig liefhebberij.

Zoals ik al zei, van de niet ontgonnen heidegronden bleef een groot gedeelte onverkocht en toen in 1798 alle overgebleven kloostergoederen werden verenigd in het Provinciaal- en later Algemeen Domeinfonds, viel daar een groot gedeelte van ons tegenwoordige Bilthoven onder. In

de 'wildernisse' van bisschop Guy Avesne was in de vijf eeuwen na zijn schenking aan *Vrouwenklooster* waarschijnlijk nog maar weinig verandering gekomen. Maar na 1800 doen zich dan aanzienlijke wijzigingen voor, aanvankelijk alleen wijzigingen van juridische aard, maar die de grondslag vormen van een ingrijpende verandering in het uiterlijk aanzien van deze hele streek.

Inmiddels wordt het kadaster ingesteld, de boekhouding van de grond, wat eróp staat en van de eigenaren. Dit kadaster komt voor De Bilt klaar in 1824 en we kunnen nu nagaan hoe Bilthoven er in 1824 uitzag en wie er toen eigenaren waren van de grond.

U ziet dan, dat Bilthoven-noord in 1824 vrijwel geheel was opgedeeld in twee grote particuliere bezittingen, nl. die van de heer Eyck van Zuilichem, de toenmalige eigenaar van *Eyckenstein* en burgemeester van Maartensdijk, en die van de heer Bosch van Drakensteyn, eigenaar van de Lage Vuurse. We zien dan ten westen van de Soestdijkseweg langgerekte percelen, die toen toebehoorden aan ... (puntjes zijn van Damsté) en de boer Evert van Ooyen, wiens naam voortleeft in de Van Ooyensteeg, het fietspad van de Leyenseweg naar de Frans Halslaan. (De Van Ooyensteeg werd later herdoopt in Kees Boekelaan.) Jagtlust strekte zich uit tot de Gezichtslaan. Het behoorde toe aan de heer Diemont, die het gekocht had van jonkheer F. van de Poll.

Vermoedelijk is het de heer Van de Poll geweest, die zich hier het eerst met ontginning op grote schaal heeft beziggehouden, want het bos van *Jagtlust* wordt reeds vroeg en bij herhaling genoemd in een tijd toen in Bilthoven overigens nog van geen bos sprake was. Ter illustratie hiervan wil ik twee sprekende voorbeelden noemen.

1. Toen de Joodse gemeente in Utrecht een begraafplaats nodig had en hiervoor in 1797 van het provinciaal bestuur een stuk grond van ongeveer een hectare in erfpacht kreeg, werd de ligging van dit perceel als volgt beschreven: '*ter zijde van de zogenaamde Princelaan, achter het Sparrebosch van Jacht-Lust oostwaardsop, in de heijde groot ruim een morgen*'.

2. Een tweede voorbeeld levert de literatuur op. In de zomer van 1823 maakten twee Leidse studenten, Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp, een zoon van Gijsbert Karel, een voetreis door Nederland van ruim drie maanden. Beiden hebben van deze dagtocht een dagboek bijgehouden. Dat van de 21-jarige Van Lennep wordt in handschrift bewaard in het Réveil-Archief te Amsterdam. In 1942 is dat journaal afzonderlijk uitgegeven onder de titel *Nederland in de goeden ouden tijd*. We lezen in dit reisverslag, dat de wandelaars op 15 augustus, na de nacht in Soestdijk te hebben gelogeed, 's morgens om half zeven al weer op stap waren. Zij wandelden over Baarn naar Eemnes, van daar naar Laren en door de buitenplaats *Groeneveld* weer naar Soestdijk terug. Ik citeer nu verder Van Lennep: '*... te half twee aten wij en verlieten te half drie het aangename Soestdijk. Na langs een vaart een uur en langs eene heide een uur gewandeld te hebben, kwamen wij in een dennenbosch, waar ons neef Fr. van de Poll achterop reed in eene chais en ons zeide dat wij vlak bij Jagtlust waren. Wij gingen er dus op en bleven een kwartier met grootmama praten. Oom van de Poll, die 's morgens een flauwte gehad had, vond ik zeer afgefallen. De weg naar De Bildt was zeer lief, die naar Utrecht beviel mij minder als zijnde te open en een-tonig, te 6 ure kwamen wij in den Zwartten Arend aan, en vonden ons er goed. Na wat rondgedrenteld te hebben, thee en wijn gedronken te hebben, gingen wij naar bed*'. Behalve dat we van dit verslag terloops kunnen noteren, dat de twee wandelaars die dag zeker 40 à 50 km. hebben gelopen -waarna ze 's avonds in Utrecht nog wat hebben rondgedrenteld!- kunnen we constateren dat Van Lenneps, zij het dan ook erg summiere, beschrijving van de weg volkomen klopt. Zij liepen eerst een uur langs een vaart, dat is de Pijnenburgergracht van het paleis tot de Maartensdijkseweg, en vervolgens een uur langs de hei en kwamen toen in een dennenbos. Dit was het bos van *Jagtlust*, dat men, komende van Soestdijk, aan zijn rechterhand kreeg vlak voorbij de Gezichtslaan -par maniëre de dire, want die laan was er toen nog niet-. Ik veronderstel, dat de jacht een

van de motieven voor de bosaanleg is geweest en wil in dit verband vermelden, dat de naam *Jagtlust* in 1761 aan dit landgoed is gegeven.

Een juist beeld krijgen we ook van Christenmeijers beschrijvingen van zijn wandelingen in 1836 en 1837. Bilthoven heeft dan nog een weinig aantrekkelijk landschap voor wie *Jagtlust* voorbij is. Rechts het eentonige vlak van de heide, het wit van enige verspreid liggende zandduinen en in de verte de kerktoren van Soest. Pas bij de *Ewijkshoeve* wordt de wereld weer wat vriendelijker.

De grote ontginningen van de zgn. woeste grond in Bilthoven zijn pas in het tweede kwart van de vorige eeuw begonnen. Er liggen twee oorzaken aan ten grondslag. Enerzijds zijn die ontginningen gestimuleerd door de regering en in de tweede plaats zijn zij een uitvloeisel van de toen heersende tijdgeest, namelijk de romantiek, die bij grondeigenaren de lust opwekte hun uitgestrekte heidevelden om te toveren in bosbezit. In hoeverre die oorzaken op elkaar hebben ingewerkt kunnen we hier in het midden laten. Wat dat animeren door de overheid betreft: voor de grootgrondbezitters nam in die tijd de grondbelasting een veel belangrijker plaats in dan tegenwoordig. Niet dat die belasting nu lager zou zijn, maar de andere belastingen hadden toen veel minder te betekenen. Nu betaalde men voor bouwland of bosgrond meer grondbelasting dan voor onontgonnen woeste grond. Om deze rem op ontginningen weg te nemen wordt bij openbare veilingen van domeingrond nu bijvoorbeeld bepaald, dat men in geval van ontginning van heide tot bos gedurende vijftig jaar zal zijn vrijgesteld van grondbelasting. Ook komen we een bepaling tegen, dat bepaalde percelen domeingrond onder De Bilt worden verkocht *'onder beding dat dezelve niet voortdurend tot schaapsweide mogen bestemd blijven, maar ontgonnen en tot cultuur gebragt moeten worden; zullende dezelve binnen de eerste twaalf jaren na de definitieve toewijzing ten minsten voor een vierde gedeelte als bouw- en weiland moeten worden gebruikt of tot sparrebosschen of hakbosschen zijn aangelegd'*.

Een derde motief voor de bosbouw in deze streek was van economische aard: het planten om er te zijner tijd hout van te oogsten voor de verkoop. Hoe en wanneer al die ontginningen zijn tot stand gekomen is moeilijk precies meer na te gaan, maar als symptoom kan ik vermelden, dat het kadaster van 1824 niet minder dan dertien schaapskooien aangeeft. Daarvan is er nu niet een meer over. Het is natuurlijk niet mijn bedoeling de geschiedenis van het grootgrondbezit in onze gemeente volledig na te gaan. Tot enkele belangrijke punten hierin moet ik me beperken.

In de eerste plaats is dat de veiling geweest in 1838, waarbij de domeingronden door de Staat te gelde werden gemaakt en het grootgrondbezit hier nog eens de gelegenheid kreeg zich uit te breiden. Deze grond, die ongetwijfeld in de Middeleeuwen tot *Vrouwenklooster* heeft behoord en deel zal hebben uitgemaakt van de wildernisse van de bisschop van Utrecht, vindt u op de kaart met een gele kleur aangegeven. *Jagtlust*, dat in 1824 nog 204 ha groot was, ging in 1843 van de heer Diemont over op jonkheer Van den Bosch, die het veertig jaar later verkocht aan de heer Copijn. Toen deze *Jagtlust* in 1887 overdeed aan de hotel- en pensionhouder Bennink, waren er van deze eens zo omvangrijke buitenplaats nog maar ruim zeven ha over. Het enorme landgoed *Eyckenstein*, dat alleen al in De Bilt vrijwel 500 ha besloeg, behoorde in 1824 aan de familie Eyck van Zuilichem. Een groot gedeelte ervan kwam in 1878 door aankoop in eigendom van de familie Van Boetzelaer.

De sterk gewijzigde tijdsomstandigheden, die het behouden van zulke grote bezittingen alleen nog maar mogelijk laat voor hen die over een uitzonderlijk groot vermogen beschikken, hebben ook het grootgrondbezit van de Van Boetzelaers tot veel bescheidener proporties teruggebracht. *Sandwijck* van de heer Both Hendriksen is het begin geweest van het grootste familiebezit in onze gemeente, dat vervolgens weer geleidelijk geslon-

Spoorwegovergang Soestdijkseweg in Bilthoven gezien vanaf het Emmaplein in noordelijke richting. Links is het station. Rechts staat het seinwachtershuis, dat afgebroken is.

(fotoknipstel uit het tijdschrift *Utrecht in woord en beeld* van omstreeks 1928 uit het archief van Mr. P.H. Damsté.

ken is. *Sandwijk* zelf is tot op vandaag (begin 1962) eigendom van de Van Boetzelaers gebleven.

De eigenaren van al die grote bezittingen hebben zich in de vorige eeuw op bosbouw toegelegd, zodat de noordoost-helft van ons grondgebied, Bilthoven dus, in de negentiende eeuw een belangrijke gedaantewisseling heeft ondergaan. In 1824 was de oppervlakte van onze gemeente 3034 ha groot, waarvan toen ongeveer 860 ha, dus meer dan een kwart, uit heide bestond -vandaar de dertien schaapskooien-. De oudste topografische kaart, verkend in 1847-1848, uitgegeven in 1855, vertoont al een aanzienlijke uitbreiding van de bossen, een uitbreiding die zich heeft voortgezet tot de bouwexploitatie voor een nieuwe metamorfose ging zorgen.

Dit laatste proces zal ik niet al te uitvoerig bespreken. Maar ik heb mezelf verbonden, om u van mijn geliefde wildernis

weer thuis te brengen tot in uw dierbare villadorp.

De belangrijkste gebeurtenis in het bestaan van Bilthoven is natuurlijk geweest de aanleg van de spoorlijn. De spoorlijn en het station Bilthoven, toen station De Bilt geheten, zijn op 20 augustus 1863 geopend. Tot dat ogenblik zal er sinds het kadaster van 1824 wel niet noemenswaard zijn bijgebouwd. Het huis *Ridderoord* was inmiddels afgebroken en zo stond er ten noorden van *Jagtlust* werkelijk niets anders dan enkele boerderijen en hier en daar een schaapskooi. De Nederlandsche Centraal Spoorweg Mij. (N.C.S.) had het plan tussen Utrecht en Amersfoort één stopplaats te maken en wel bij Soesterberg. Deze stopplaats is er ook gekomen. Zij heet nu station Soestduinen. De N.C.S. moest evenwel bij de overname van de voor de spoorlijn nodige grond met diverse particuliere grondeigenaren onderhandelen, onder

andere met de eigenaar en bewoner van *Jagtlust*, jonkheer Van den Bosch. Deze bood het volgende aan:

Hij zou met f 20.000,- deelnemen in het aandelenkapitaal van de N.C.S., maar dan moest men nabij de Soestdijkseweg een halteplaats vestigen en daar eenmaal 's morgens en eenmaal 's avonds in beide richtingen een trein laten stoppen. Hij zou daarvoor dan ook nog f 2.000,- schadevergoeding betalen. De grond voor die halteplaats zou hij gratis beschikbaar stellen. Zijn voorstel werd aanvaard en zo kwam in 1863 tegelijk met de spoorlijn Utrecht-Zwolle, -eerst nog maar tot Hattumerbroek-, ook het station De Bilt tot stand.

Wat de eigenlijke beweegreden van de heer Van den Bosch is geweest kan ik niet zeggen, waarschijnlijk toch wel het gemak dat hij zelf van die spoorhalte zou hebben, een kwartier lopen van zijn huis. Hij kon ook nog niet via De Bilt met de tram naar Utrecht, want de paardentram van de Stichtsche Tramway Mij. kwam pas in 1877. Wellicht zo zal men zeggen, had hij een vooruitziende blik op het algemeen belang, dat met de halteplaats zou zijn gediend. Het is mogelijk, maar tot het dienen van het algemeen belang werd hij eerst in 1865 geroepen, toen hij burgemeester werd, dit is hij overigens maar twee jaar geweest. Hoe het zij, het ging aanvankelijk maar zo-zo met de klandizie. Dertig jaar later, in 1892, stopten er per dag nog maar vijf treinen in beide richtingen en we vragen ons af voor wie die vijf treinen eigenlijk stopten aan het station De Bilt.

Na dit trage begin in de ontwikkeling kwam de zaak omstreeks 1900 eerst goed los, wat te danken is geweest aan de secretaris van de N.C.S., Mr. Jacob Eduard Ameshoff. Hij is de grote stimulator geweest voor de aanschaf van meer comfortabel materieel en voor de aanleg van de lijn Den Dolder-Baarn, geopend in 1898, en het lijntje naar Zeist, daterend van 1901. In 1902 stopten aan het

station De Bilt reeds 52 treinen in beide richtingen. De gevolgen bleven niet uit. De Biltse Duinen en het Biltse Meertje werden ontdekt.

De eerste die oor had voor de muziek, die in de spoorhalte zat en daar ook naar handelde, was de heer Cornelis van Vulpen. Hij kocht in 1866 vlak bij het station een perceel grond van de heer Van den Bosch en stichtte daar een uitspanning. Deze ontwikkelde zich tot pension en later tot hotel *Dennenhoeve*; een gelegenheid die een bijzonder goede naam had wijd in de omtrek. In 1916 kwam dit bedrijf in handen van de heer Brands, wiens naam er aan verbonden bleef ook toen het al lang weer op anderen was overgegaan. Kort na de oorlog is het hotel verdoopt in *De Schouw*. Aan de ramen van de tegenwoordige kegelbaan is nog de vroegere bestemming van koetshuis te herkennen. Sinds 1907 is het hotel-restaurant eigendom van de Spoorwegen.

De zojuist genoemde heer Ameshoff kan als een van de pioniers van Bilthoven worden beschouwd. Hij kocht een stuk grond direct benoorden de spoorlijn en bouwde daar de eerste villa *Ensay* geheten, die hij in 1900 betrok. Het huis staat er nu niet meer. Het werd in 1944 gebombardeerd en de grond is sinds 1949 eigendom van de Ned.Spoorwegen. Ook de villa *Oase*, in 1901 gebouwd door de heer Schuylenburch van Bommenede, tegenover *De Schouw*, bestaat niet meer. Op dezelfde plaats kennen we nu de winkel van Albert Heyn. (De villa *Oase* stond op een groot perceel grond tussen de Julianalaan en de Prins Bernhardlaan.) Het is omstreeks 1900 dat de grootgrondbezitters, aan wie Bilthoven toentertijd behoorde, voor het eerst tot verkoop van percelen grond overgingen. Aanvankelijk was dit nog aan particulieren, die er voor zichzelf een huis lieten bouwen. Ik denk hier aan de grote huizen langs de Soestdijkseweg-zuid, zo heeft nr. 263 van Mejuffrouw Van Vollenhoven nog het jaartal 1900 in de topgevel. (Na een

periode als bibliotheek te hebben dienst gedaan is dit pand in 1982 gesloopt om plaats te maken voor sociale woningbouw.) Aan de Soestdijkseweg-noord lag hotel *De Leyen*, dat oorspronkelijk een particuliere villa was, die baron Mackay voor zich heeft laten bouwen na in 1903 de daarvoor nodige grond van de heer Van Boetzelaer te hebben gekocht. Deze vestigingen van uitsluitend zeer welgestelde families duurden tot ongeveer 1910. Toen hadden de eerste grond- en bouwexploitanten, -speculanten, in Bilthoven hun intree gedaan en gingen zij

een herberg had, daar waar nu het kantoor Paardenstamboek is gevestigd. (Thans is er een groothandel in schoenen gevestigd.)

Eerst na 1910 werd het eerste grote park ten noorden van de spoorlijn aangelegd. Ten westen van de Soestdijkseweg kreeg dit park de naam van de Biltse Duinen, ten oosten van de straatweg de naam *Ensaipark*, naar de reeds genoemde villa van de heer Ameshoff. Aansluitend aan het *Ensaipark* volgde in 1912 het park *Drakenstein*, waarvan het Biltse Meertje deel uitmaakte. Dit meertje was ontstaan

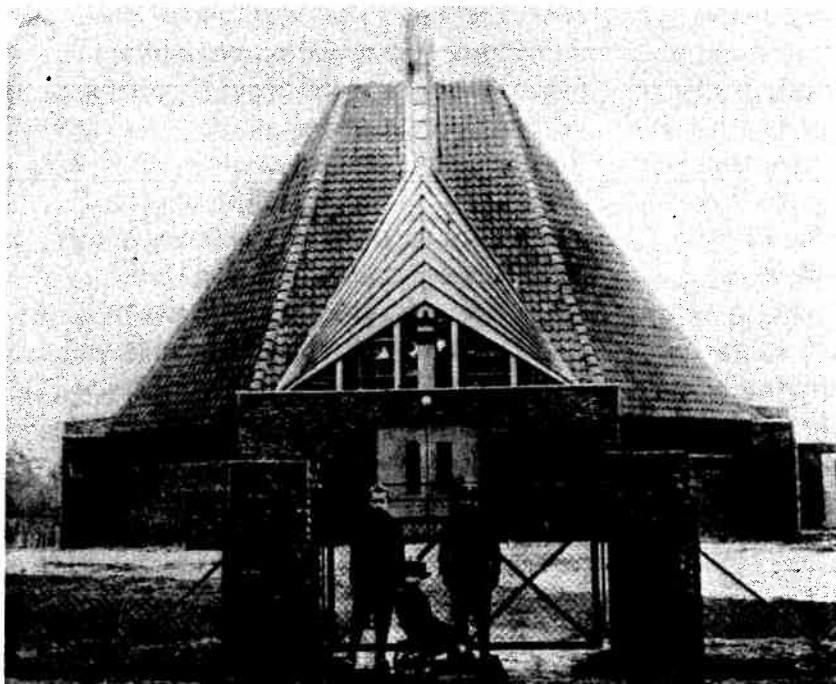
De Spoorlaan in Bilthoven.

(fotoknipsel uit het tijdschrift *Utrecht in woord en beeld* van omstreeks 1930 uit het archief van Mr. P.H. Damsté).

de door hen gekochte terreinen zo voordelig mogelijk uitponden. De eerste woonwijk van Bilthoven ontstond ten zuiden van de spoorlijn, dus in Bilthoven-zuid, nadat de toenmalige eigenaar van *Jagtlust* in 1903 de grond daarvoor verkocht had aan een bouwcombinatie, de Maatschappij tot Exploitatie van Bouwterreinen aan het Station De Bilt. Dit werd het zgn. *Park Vogelzang*, zowel ten westen als ten oosten van de Soestdijkseweg, respectievelijk Spoorlaan en Prins Hendriklaan en Nachtegaallaan en Vinkenlaan. De naam Vogelzang gaat terug op een zekere Huibert Vogelzang, die op de hoek van de Soestdijkseweg en de Nachtegaallaan

door afgraving van zand dat men nodig had bij de aanleg van de spoordijk. Van het oorspronkelijke meer is nog maar ongeveer de helft over. (Het Biltse Meertje, of wat er nog van overgebleven was, is in 1968 gedempt.)

Het villadorp Bosch en Duin dateert van plm. 1910. Onze Julianalaan is in 1918 op Bosch en Duin aangesloten, wat de onderlinge communicatie natuurlijk zeer ten goede kwam. Ook kwamen in 1918 in exploitatie het park *Ridderoord* ten westen van de Soestdijkseweg en het *Oosterpark* ten oosten daarvan. In hetzelfde jaar kocht de gemeente een terrein, bestaande uit eikenhakhout met een vijvertje, dat vroeger tot *Jagtlust* had

De gereformeerde kerk aan de Julianalaan in Bilthoven.
Het gebouw is op 27 oktober 1927 door de gemeente in gebruik genomen.
(fotoknipstel uit het tijdschrift *Utrecht in woord en beeld*
van omstreeks 1928 uit het archief van Mr. P.H. Damsté)

behoord, met de bedoeling er een tuindorp te stichten, welk plan het volgende jaar werd verwezenlijkt. In 1926 kocht de gemeente het *Heidepark* met het doel dit als bouwterrein te exploiteren. Het heette toen het *Exercitieterrein* en werd gebruikt als oefenveld voor de artillerie die in Utrecht in garnizoen lag. Na de aankoop ging het gemeentebestuur begrijpen dat men wat zuinig moest gaan worden met die hei. Men ging overstag en besloot het veld ten behoeve van de ingezetenen als natuurreservaat te behouden. De Ruysdaellaan, een van de toegangswegen naar het *Heidepark*, heette vroeger de *Dragonderweg*.

De bebouwing van het Emmaplein -de naam dateert pas van 1933- ging met horten en stoten. Naast *De Schouw* kwam in 1910 een hulppostkantoor, dat heeft dienst gedaan tot in 1919 het tegenwoordige postkantoor is gebouwd. Omstreeks 1916 verrezen de winkels tot de Spoorlaan. Waar nu de *Bonte Koe* is, was vroeger een melksalon, op welke bestemming die alcoholvrije naam teruggaat.

(Thans het Chinees-Indisch restaurant op het Emmaplein.)
Tegenover *De Schouw*, waar nu de apotheek is, werd in 1911 een winkel gebouwd, waar men zo ongeveer van alles kon kopen. Deze veelzijdige winkelier, die o.a. de eerste Bilthovense prentbriefkaarten uitgaf, heette H. van Reenen. Later kwam deze winkel in handen van de heer Vondel. Lange tijd is dit de enige winkel daar geweest. De meeste winkels aan het Emmaplein, de Vinkenlaan en de Julianalaan verrezen

tussen 1919 en 1925 en zijn vrijwel alle direct als winkel gebouwd.

Tenslotte nog een kort woord over de villa's zelf.

In het tijdvak 1900-1910 werden er in Bilthoven 50 huizen gebouwd. In de periode 1910-1920 waren dit er 175 en in de vijf jaren daarop, dus van 1920 tot 1925, 336. Ik noem deze cijfers om u een beeld te geven van het molto crescendo in de plaatselijke bouwactiviteit. De exploitatiemaatschappijen verrezen als paddestoelen uit de grond en hun producten met hen. Onder die bouwspeculanten waren heel wat beunhazen, wier wijze van bouwen een voortdurende en nauwkeurige controle vereiste.

Ook de architectuur liet dikwijls veel te wensen over. De dienst van bouw- en woningtoezicht was er in die eerste tijd, althans kwantitatief, niet voldoende op ingesteld en daardoor niet geheel bij machte die toevloed van werk het hoofd te bieden. Zo is er in die jaren heel wat knoeiwerk tot stand gekomen, zowel

architectonisch als -en dan meestal clandestien- bouwtechnisch gesproken. Met de komst van burgemeester Van der Borch tot Verwolde in 1927 is hierin veel ten goede gekeerd. Hij was niet alleen iemand met veel smaak en gevoel voor kwaliteit, hij had bovendien grote vaardigheid in het beoordelen van bouwplannen, waarin hij bij een eerste oogopslag de zwakke steeën wist aan te wijzen. Met dit bouwkundig inzicht heeft hij de koekebakkers, zoals hij ze noemde, een halt toegeroepen. Aan het luilekkerland van de zgn. eigenbouwers heeft hij hier een einde gemaakt, zeer tot misnoegen van hen uiteraard, die gewend waren de vruchten te plukken van die ongebreidelde bouwerij. Hij heeft zich daarbij veel ongemak en strijd op de hals gehaald ten behoeve van een mooier Bilthoven.

Dankbaar mogen we zijn, dat het gemeentebestuur tijdig heeft ingezien, dat een redelijk deel van de mooie landgoederen voor recreatie gespaard diende

te blijven, niet alleen voor de eigen ingezetenen, maar ook voor de nog veel talrijker stedelingen. De aankopen van grote delen van de bossen van *Eyckenstein* door Het Utrechts Landschap in 1931 en 1936, van *Houtringe* in 1955 en van de *Schaerweyder* bossen -voorheen Beerschoten- in 1960, zijn zoal niet op initiatief, dan toch zeker met belangrijke steun van het Biltse gemeentebestuur tot stand gekomen.

En in de uitbreidingsplannen is duidelijk het streven neergelegd om van de Bilthovense natuur nog meer te kunnen behouden tegenover de steeds aanmatigender eisen van verkeer, industrie, woningbouw en defensie. We zullen er het beste maar van hopen.

U geniet, hoop ik, allen van een eigen erfje in ons uitverkoren Bilthoven. Ik heb u vanavond verteld waarvan die perceeltjes afkomstig zijn. Ik vind dat we dit horen te weten, want: wie het grote niet eert, is het kleine niet weerd.

Julianalaan hoek Vinkenlaan in Bilthoven gezien richting Den Dolder.

(fotoknipsel uit het tijdschrift *Utrecht in woord en beeld* van omstreeks 1928 uit het archief van Mr. P.H. Damsté).